

Pojęcia kluczowe: wolność wypowiedzi, aborcja, obraza uczuć religijnych, złośliwe przeszkadzanie, działalność pro-life

Jan Kulesza

Głos w debacie nad aborcją jako złośliwe przeszkadzanie aktowi religijnemu. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 27.10.2023 r., V KK 432/221

ABSTRAKT

W sprawie leżącej u podstaw rozstrzygnięcia oskarżony w trakcie mszy świętej, podczas homilii, prezentował wiernym zgromadzonym w kościele oraz kapłanom tablicę z napisami wyrażającymi protest wobec wyroku Trybunału Konstytucyjnego ograniczającego legalność zabiegu przerwania ciąży. W głosowanym judykacie Sąd Najwyższy uchylił rozstrzygnięcia sądów, które nie stwierdziły realizacji znamion art. 195 i 196 k.k. i przekazał sprawę do dalszego prowadzenia. Zarzucił im, że nie dokonały prawidłowej analizy znamienia zachowania złośliwego, charakteryzującego przestępstwo przeszkadzania publicznie wykonywaniu aktu religijnego. Sąd powinien był jednak dokonać wykładni zawężającej, a nie rozszerzającej. Pomiął również kwestię korzystania przez oskarżonego z wolności wypowiedzi w sprawie powszechnego zainteresowania, jaką jest aborcja. Wypowiedź taka podlega szczególnej ochronie, pozostawiając jedynie wąski margines ingerencji państwa.

I. WSTĘP

Choć w głosowanym judykacie uchylono rozstrzygnięcia sądów instancyjnych i zwrócono sprawę do dalszego prowadzenia, nie została ona zatem prawomocnie zakończona, też sformułowanych przez Sąd Najwyższy nie można pozostawić bez krytycznego komentarza. Jego celem jest wskazanie dwóch aspektów uzasadnienia – karnomaterialnego oraz konstytucyjnego i prawnomiędzynarodowego. Rozumowanie

1 <https://www.sn.pl>.

przeprowadzone na gruncie pierwszego prowadzi na manowce. Rozumowania na gruncie drugiego w ogóle nie podjęto, choć jest ono niepomijalne.

II. STAN FAKTYCZNY

W sprawie leżącej u podstaw rozstrzygnięcia oskarżony, wraz z żoną, posłanką Joanną Scheuring-Wielgus, w trakcie mszy świętej, podczas homilii, wszedł do kościoła, przeszedł nawą główną i stanął tyłem do ołtarza, prezentując zgromadzonym tablicę z napisami wyrażającymi protest wobec wyroku TK ograniczającego legalność zabiegu przerwania ciąży. Następnie obrócił się w kierunku ołtarza, okazując tablicę odprawiającym mszę świętą księżom, po czym przeszedł nawą ku wyjściu, okazując wiernym umieszczone na tablicy treści, wreszcie opuścił kościół. Postępowanie o czyn kwalifikowany z art. 195 § 1 k.k. oraz art. 196 k.k.² zostało umorzone przez sądy instancyjne ze względu na brak realizacji znamion przestępstwa, czemu sprzeciwił się Sąd Najwyższy³.

III. KWESTIE KARNOMATERIALNE

Swoje rozważania rozpoczyna Sąd Najwyższy od przyjęcia założenia, zgodnie z którym „kwestia wypełnienia przez oskarżonego znamion czynu zabronionego wymaga pogłębionych rozważań także z perspektywy etyki czy religii”. W związku z tym czyni sądom instancyjnym zarzut z braku przeprowadzenia takich rozważań. Z taką perspektywą wykładni art. 195 k.k. nie sposób się zgodzić. Nie jest rolą sądów świeckiego państwa prowadzenie „pogłębionych rozważań” z perspektywy religii, niekiedy konieczne może być jedynie powołanie biegłego (przykładowo odnośnie do zakresu znamienia „przedmiot czci religijnej”).

Odnosząc się do zarzutów podniesionych w kasacjach, Sąd Najwyższy skupił się na wykazaniu, że sądy instancyjne nie dokonały wystarczająco głębokiej wykładni znamienia zachowania złośliwego, niezbędnego dla popełnienia czynu z art. 195 § 1 k.k.⁴, co zaowocowało błędnym wykluczeniem karalności zachowania oskarżonego. Jednak zrelacjonowana przez Sąd Najwyższy wykładnia przyjęta przez sądy instancyjne znajduje w pełni pokrycie w poglądach doktryny i orzecznictwa, poczynwszy od

2 Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17 ze zm.), dalej: k.k.

3 W składzie orzekającym brali udział sędziowie, którzy zostali powołani do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego Sądu Najwyższego na wniosek KRS ukształtowanej w trybie określonym przepisami ustawy z 8.12.2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2018 r. poz. 3, zob. uchwałę składu połączonych Izb: Cywilnej, Karnej oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 23.01.2020 r., BSA I-45110-1/20 oraz uchwałę składu siedmiu sędziów SN z 2.06.2022 r., I KZP 2/22, OSNK 2022, z. 6, poz. 22).

4 „Kto złośliwie przeszkadza publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej (...)”.

art. 174 Kodeksu karnego z 1932 r.⁵ L. Peiper interpretował zachowanie złośliwe jako podjęte z chęci okazania pogardy lub lekceważenia, z chęci dokuczenia⁶. J. Makarewicz wskazywał jako motywację sprawcy również wolę wyrządzenia przykrości⁷. Na taki motyw zachowania (pogarda i lekceważenie⁸, dokuczenie⁹, sprawienie przykrości¹⁰) wskazywano również, dokonując wykładni art. 197 Kodeksu karnego z 1969 r.¹¹ ¹² Na gruncie obowiązującego art. 195 k.k. jako dominująca rozwinęła się zawężająca wykładnia znamienia złośliwości, wiążąca je z wolą dokonania poprzez przeszkadzanie w istocie znieważenia. R. Góral interpretuje bowiem złośliwość jako zachowanie przejawiające chęć dokuczenia, upokorzenia, sprawienia przykrości, podając następnie synonimy – „obraża, wyszydza, zożydza, znieważa, wystawia na pośmiewisko, poniża”¹³. W tę stronę podążyło także orzecznictwo¹⁴. W przeciwnym kierunku zdaje się zmierzać wykładnia przyjmująca, że dla realizacji znamienia złośliwości wystarczające jest zachowanie „powodowane chęcią szkodenia”¹⁵ czy dokuczenia¹⁶, wyrządzenia dolegliwości¹⁷. Jeszcze dalej idzie tu N. Kłaczyńska przyjmująca, że samo przeszkadzanie

5 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. nr 60 poz. 571).

6 L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu karnego, Prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy*, Kraków 1936, s. 362.

7 J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 446.

8 I. Andrejew (w:) *Kodeks karny z komentarzem*, red. I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, Warszawa 1973, s. 576.

9 D. Gajdus (w:) *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986, s. 352; O. Chybiński (w:) *Prawo karne. Część szczególna*, red. O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, Wrocław–Warszawa 1980, s. 290.

10 R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1996, s. 218.

11 Ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. nr 13 poz. 94).

12 R. Dębski (w:) *Prawo karne w zarysie. Część szczególna*, red. J. Waszczyński, Łódź 1981, s. 149; J. Wojciechowski, *Kodeks karny z krótkim komentarzem praktycznym*, Skierniewice 1992, s. 235.

13 R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2005, s. 310; por. podobnie S. Hypś (w:) *Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2020, s. 355; R.A. Stefański, *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa 2009, s. 247; P. Kozłowska-Kalisz, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX 2025, teza 4; A. Blachnio, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, LEX 2024, teza 3; I. Zgoliński, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzošek, LEX 2023, teza 5; W. Wróbel, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, LEX 2017, teza 16; W. Janyga, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2013, nb. 15; T. Sroka, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2023, nb. 3; J. Sobczak, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2024, nb. 23; J. Wojciechowska, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117–221*, red. A. Wąsek, Legalis 2010, nb. 5; S. Hypś, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Legalis 2024, nb. 4; J. Warylewski (w:) *System Prawa Karnego. Tom 10. Przepisy przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016, s. 599; R.A. Stefański, *Przestępstwo złośliwego przeszkadzania wykonywaniu aktu religijnego (art. 195 § 1 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2005/2, s. 62; P. Petasz, *Wolność religijna w Polsce i jej karnoprawna ochrona na gruncie art. 195 Kodeksu karnego z 1997 roku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005/1, s. 280.

14 Wyrok SR w Giżycku z 25.05.2021 r. (V K 94/20), LEX nr 3206629; postanowienie SR w Toruniu z 3.03.2023 r. (VIII K 1238/22), LEX nr 3786983.

15 J. Wojciechowski, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2002, s. 369.

16 L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2021, s. 274.

17 J. Piórkowska-Flieger, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, LEX 2016, teza 3; S. Hypś, Art. 195..., nb. 4. Tak też SR w Toruniu w postanowieniu z 3.03.2023 r. (VIII K 1238/22), LEX nr 3786983, por. jednak również przypis nr 14.

„dla zabawy” jest złośliwe¹⁸, najdalej zaś W. Wróbel – identyfikujący złośliwość już z samym „brakiem dostatecznych racji dla podejmowanych działań”¹⁹. Przyjmuje się jednocześnie, że długotrwałość czy uporczywość zachowania może wskazywać na złośliwość zachowania²⁰. Nie można jednak zgodzić się z odosobnionym poglądem S. Hypsia, według którego „komentowany przepis wymaga (...), aby przeszkadzanie miało charakter złośliwy, tj. by nacechowane było nieustępliwością, natarczywością”²¹, skoro nie wynika to z zespołu znamion typu.

Wbrew twierdzeniu Sądu Najwyższego – niemal trafnie przyjęły wobec powyższego sądy instancyjne orzekające w głosowanej sprawie, że dla uznania przeszkadzania za złośliwe, powinno ono cechować się nieustępliwością, natarczywością lub wyrażać negatywny stosunek do wykonywanego aktu religijnego lub przeprowadzanej w jego ramach pojedynczej czynności religijnej przez wyszydzenie, obrażanie, wyśmiewanie lub okazanie m.in. pogardy, lekceważenia względem nich lub osób wierzących²². Wykładnia ta jest zgodna z dominującą w doktrynie i wcześniejszym orzecznictwie. Sprawca ma kierować się chęcią wyrządzenia innej osobie krzywdy, dolegliwości, poniżenia, niezbędne jest też ustalenie, że zachowanie nie ma żadnych racjonalnych przyczyn, motywowane jest jedynie personalną niechęcią do pokrzywdzonego lub jakichś zachowań społecznych. Zastrzeżenie niepełnej trafności dotyczy przede wszystkim nieustępliwości czy natarczywości, które nie są niezbędne, jednak jeśli wystąpią, wskazywały będą na zachowanie złośliwe²³.

Sąd Najwyższy powołuje wybrane poglądy doktryny, by udowodnić, że wykładnia znamienia „złośliwości” nie jest jednolita, pomijając jednak, że – jak powyżej wykazano – w głównym nurcie znamię to nie budzi wątpliwości. Rzeczywiście, niektóre z powołanych przez Sąd Najwyższy stanowisk poszerzają wykładnię tego znamienia²⁴, jednak bez uzasadnienia (jak to bywa w komentarzach do ustaw). Takiemu poszerzeniu powinien jednak Sąd Najwyższy się ewentualnie przeciwstawić, w związku

18 N. Kłaczyńska, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, LEX 2014, teza 11; aprobuje I. Zgoliński, *Art. 195...*, teza 5.

19 W. Wróbel, *Art. 195...*, teza 16; T. Sroka, *Art. 195...*, nb. 3; postanowienie SR w Toruniu z 3.03.2023 r. (VIII K 1238/22), LEX nr 3786983. Niejasne jest stanowisko K. Lipińskiego stwierdzającego, że „Sprawca kierować musi się przy tym szczególną motywacją, wyrażającą się w chęci dokuczenia innej osobie, ośmieszenia aktu religijnego czy uroczystości pogrzebowych lub żałobnych, bez innych racji przemawiających za jego zachowaniem”, z czego wynikałoby, że wobec istnienia takich racji nawet zachowanie z chęci dokuczenia czy ośmieszenia miałyby być legalne (K. Lipiński, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, LEX 2021, teza 16).

20 R.A. Stefański, *Prawo...*, s. 247; R.A. Stefański, *Przestępstwo...*, s. 62; W. Wróbel, *Art. 195...*, teza 17; W. Janyga, *Art. 195...*, nb. 16; T. Sroka, *Art. 195...*, nb. 3; J. Sobczak, *Art. 195...*, nb. 23.

21 S. Hyps, *Art. 195...*, nb. 4.

22 Por. trafnie zawężającą wykładnię, zgodnie z którą złośliwość przejawia się w chęci wyszydzenia, obrażania, wyśmiewania, lekceważenia, poniżenia (P. Kozłowska-Kalisz, M. Kucharska-Derwisz, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania (w:) Prawnokarne aspekty wolności*, red. M. Mozgawa, Kraków 2006, s. 225).

23 Por. J. Kulesza (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Kulesza, Warszawa 2025, s. 485.

24 „dla zabawy”, „motywowane chęcią (...) co najmniej wprowadzenia stanu niepokoju”.

z zakazem wykładni rozszerzającej i ryzykiem naruszenia zasady *nullum crimen sine lege*. Sąd Najwyższy natomiast czyni przeciwnie. Zamiast dokonać wykładni językowej znamienia „złośliwie”, Sąd Najwyższy dokonuje wykładni językowej pojęć użytych przez autorów/autorki w komentarzach do art. 195 § 1 k.k. Cieszy głęboki szacunek, jakim darzy Sąd Najwyższy poglądy doktryny, jednak zasady wykładni odnoszą się do znamion typów, a nie słów użytych przez osoby komentujące te znamiona. Takie rozumowanie prowadzi Sąd Najwyższy na manowce, skoro okazuje się, że zachowania złośliwe to podjęte już „bez zgody” osób nimi dotkniętych²⁵, takie, na które brak jest pozytywnej reakcji²⁶ czy nieokazujące „miłości i szacunku dla wiernych”²⁷.

Spośród wszystkich użytych przez sądy instancyjne i doktrynę określeń mających wyjaśnić znaczenie znamienia „złośliwości”, wybiera Sąd Najwyższy (więcej: „zaakcentować należy”), z nieznanymi przyczyn, termin „dolegliwość”²⁸ i dokonuje jego językowej wykładni. Tłumaczy „dolegliwość” jako „ból fizyczny, chorobę”, „nieprzyjemne odczucie fizyczne związane z zakłóceniem zdrowotnej równowagi organizmu”. Podążając za sposobem myślenia Sądu Najwyższego – złośliwe przeszkodzenie we mszy świętej powinno być zatem kwalifikowane raczej jako usiłowanie zabójstwa w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie (ze względu na wyznanie, art. 148 § 2 pkt 3 w zw. z art. 119 § 1 k.k.), skoro sprawca kieruje się chęcią wyrządzenia uczestnikom mszy świętej „ból fizyczny, choroby”, „zakłócenia zdrowotnej równowagi organizmu”²⁹, co w prawie karnym oznacza rozstrój zdrowia. Nie zauważa Sąd Najwyższy, że bogactwo językowe komentarzy do art. 195 k.k. ma służyć oddaniu istoty znamienia zachowania „złośliwego”, uwzględniając wszystkie użyte pojęcia, z których żadne z osobna sensu zachowania złośliwego nie oddaje. Wykorzystywane synonimy są, mniej albo bardziej, bliskoznaczne, a nie równoznaczne z wyjaśnianym znamieniem, dlatego doktryna stara się, podając je łącznie, wyjaśnić znaczenie znamion typów rodzajowych. Dlatego jako nieprzekonujące jawi się wybieranie pojedynczych słów i przyjmowanie, że takie właśnie pojedyncze słowo oddaje sens znamienia typu.

Odnosząc się do wskazanych przez sąd pierwszej instancji konstatacji dotyczących „nieustępliwości”, „natarczywości” czy „nachalności”, jako cech „złośliwego przeszkadzania”, zapętlą się Sąd Najwyższy w swoim rozumowaniu. Dążąc do ich zdyskredytowania, zauważa bowiem, że przeszkadzanie może być dokonane zarówno

25 „i to w trakcie aktu religijnego i bez zgody odbiorców”.

26 „oskarżony był świadomy tego, że jego zachowanie nie spotka się z pozytywną reakcją osób uczestniczących w mszy świętej”.

27 Oskarżony bronił się w trakcie procesu, twierdząc, że „jego działanie odbywało się «w szacunku dla wiernych, dla Kościoła, dla Boga, tak by nikogo nie urazić» i było «pełne troski i miłości do ludzi, do chrześcijan»”. Skoro Sąd Najwyższy odrzuca taką interpretację zachowania oskarżonego, identyfikując je z karalnym zachowaniem złośliwym, złośliwe jest zatem już zachowanie nieokazujące szacunku, troski i miłości – przynajmniej według wykładni Sądu Najwyższego.

28 Obok „niepokoju” i „przykrości”.

29 Stanowiłoby to figurę zamiaru ogólnego, zatem zarzut zostałby urealniony w zależności od spowodowanego bólu (art. 257 k.k.) albo ciężaru choroby (art. 156 § 1 k.k. – art. 157 § 1–2 k.k.).

przez działanie, jak i przez zaniechanie, podając koronny przeciw ich znaczeniu dla wykładni argument, brzmiący: „trudno sobie wyobrazić, by zaniechanie mogło być natarczywe lub nachalne”. Faktycznie. Zaniechanie może jednak być nieustępliwe, jeśli, przykładowo, sprawca tarasujący trasę procesji w uroczystość Bożego Ciała będzie uparcie odmawiał umożliwienia jej przejęcia.

Te wskazane mankamenty rozumowania otwierają możliwość postawienia zarzutu względem rozumowania Sądu Najwyższego – wykładni poza zakresem karalności. Sąd Najwyższy zajmuje się znamieniem „złośliwości” tak, jakby art. 195 § 1 k.k. nie zawierał innych znamion. Typ tej obejmuje karalnością umyślne przeszkadzanie publicznemu wykonywaniu aktu religijnego. Od czasu Kodeksu karnego z 1932 r. przyjmowano, że przeszkadzanie to uniemożliwianie lub utrudnianie aktu religijnego, podając przykłady wszczęcia bójki, nieprzystojnego zachowania się, wznoszenia okrzyków, gwizdów czy wywołania zbiegowiska³⁰. J. Makarewicz ograniczał nawet zakres pojęcia przeszkadzania do czynności „które bądźto **w zupełności** uniemożliwiają przedsięwzięcie tego, co zamierzono, bądź też je **znacznie** utrudniają [podkr. J.K.]”³¹. Na gruncie art. 197 k.k. z 1969 r. uzupełniano zaś, że owo uniemożliwianie może mieć charakter trwały albo chwilowy, jako utrudnianie, zakłócanie³², może również trwać przez dłuższy czas³³, nie uniemożliwiając trwale, ale też nie będąc zachowaniem jedynie chwilowym. W przeciwnym kierunku aniżeli J. Makarewicz podążył w wykładni W. Gutekunst, przyjmując, że przeszkadzanie zachodzi już w razie „wywołania różnorodnych trudności” – trwałych bądź chwilowych, w żadnym wypadku nie jest natomiast konieczne całkowite uniemożliwienie³⁴. Także dokonując wykładni art. 195 k.k., przyjmuje się, że przeszkadzanie oznacza utrudnianie, uniemożliwianie czy zakłócanie aktu religijnego³⁵, w tym poprzez naruszanie jego uroczystego charakteru, powagi³⁶. Może mieć charakter chwilowy, długotrwały bądź w ogóle uniemożliwić przeprowadzenie aktu³⁷. Już zatem w samym znamieniu czynnościowym zawarte jest

30 L. Peiper, *Komentarz...*, s. 362.

31 J. Makarewicz, *Kodeks...*, s. 446.

32 I. Andrejew (w:) *Kodeks...*, s. 576; D. Gajdus (w:) *Prawo...*, s. 352; J. Bafia (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, Warszawa 1977, s. 207.

33 S. Lelental, H. Popławski (w:) *Prawo karne. Część szczególna II*, red. O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, Gdańsk 1977, s. 122; S. Lelental (w:) *System Prawa Karnego. O przestępstwach w szczególności, Tom IV, Część 2*, red. I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, Ossolineum 1985, s. 147; R. Dębski (w:) *Prawo...*, s. 149.

34 W. Gutekunst (w:) *Prawo karne. Część szczególna*, red. O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, Wrocław–Warszawa 1980, s. 309; por. podobnie J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1975, s. 438–439.

35 J. Kulesza (w:) *Kodeks...*, s. 485; R. Góral, *Kodeks...*, s. 310; M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2004, s. 590; R.A. Stefański, *Prawo...*, s. 244; J. Wojciechowski, *Kodeks...*, 2002, s. 369; A. Blachnio, *Art. 195...*, teza 3; I. Zgoliński, *Art. 195...*, teza 2; N. Kłaczyńska, *Art. 195...*, teza 10; K. Lipiński, *Art. 195...*, tezy 4, 5; P. Petasz, *Wolność...*, s. 278.

36 J. Piórkowska-Flieger, *Art. 195...*, teza 3; W. Wróbel, *Art. 195...*, teza 5; R.A. Stefański, *Przestępstwo...*, s. 59; W. Janyga, *Art. 195...*, nb. 7; T. Sroka, *Art. 195...*, nb. 3; J. Warylewski (w:) *System...*, s. 599; J. Wojciechowska, *Art. 195...*, nb. 4; J. Sobczak, *Art. 195...*, nb. 22; S. Hypś, *Art. 195...*, nb. 3.

37 P. Kozłowska-Kalisz, *Art. 195...*, teza 3; T. Sroka, *Art. 195...*, nb. 3; J. Sobczak, *Art. 195...*, nb. 22.

nawet przerwanie aktu religijnego czy przeszkadzanie tak uporczywe, że jego kontynuowanie nie będzie możliwe. Od strony podmiotowej przeszkadzanie ma być umyślne. W zamiarze bezpośrednim sprawca chce przeszkodzić, zatem ma świadomość odbywania aktu religijnego, ma świadomość wpływu swojego zachowania na ten akt i chce, by taki wpływ miał miejsce. Przykładowo, sprawca wchodzi podczas mszy świętej do zabytkowej świątyni, by ją zwiedzać, przechodzi przez nawę główną, zatrzymuje się, rozgląda, wychodzi. Uważa, że ma prawo w tym momencie zwiedzać zabytek, nawet przeszkadzając w dokonywaniu aktu religijnego³⁸. Sama czynność sprawcza „przeszkadzania” może być zrealizowana również w zamiarze ewentualnym, kiedy sprawca nie chce przeszkadzać, ale liczy się z tym, przewiduje, że będzie przeszkadzał, i jest mu to obojętne. Ani chce przeszkadzać, ani nie chce, przykładowo, nie jest pewien, czy trwa akt religijny, ze względu na panującą ciszę (przykładowo, podczas Adoracji Najświętszego Sakramentu), ale i tak wchodzi do świątyni zwiedzać, nie przejmując się obecnymi wiernymi.

Taki zakres karalności podlega dalszemu zawężeniu przez znamię strony podmiotowej – zachowania złośliwego. Przeszkadzanie złośliwe wyklucza zachowanie w zamiarze ewentualnym, pozostawiając zamiar bezpośredni o szczególnym zabarwieniu. Nie jest zatem wystarczający zamiar bezpośredni w kształcie opisanym powyżej, lecz niezbędne jest dodatkowe nastawienie psychiczne sprawcy³⁹, który przeszkadza, ponieważ w ten sposób chce okazać pogardę dla religii i jej wyznawców. Jest to cel sam w sobie⁴⁰. Nie jest dopuszczalne wnioskowanie o złośliwości z samej tylko realizacji czynności sprawczej przeszkadzania⁴¹, na co słusznie zwraca uwagę M. Budyn-Kulik⁴². Nie jest również wystarczająca realizacja samej strony podmiotowej czynności sprawczej, jak przyjmuje N. Kłaczyńska⁴³. Sama realizacja czynności sprawczej

38 Umyślnie w zamiarze bezpośrednim działa również woźnica cegielni z przykładu J. Makarewicz, który ma świadomość przeszkadzania nabożeństwu majowemu, jednak inaczej, aniżeli hałasując, cegieł nie rozładuje. Choć nie chce przeszkadzać, to jednak jest to nieuniknione i na to się godzi (J. Makarewicz, *Kodeks...*, s. 446).

39 Por. poczynszy od wyroku SN z 29.5.1935 r. (I K. 387/35), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Karnej” 1936/1, poz. 34, s. 93.

40 R. Paprzycki, *Prawna ochrona wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2015, s. 105–106, wraz z zestawieniem poglądów doktryny, które wyczerpująco zostało zawarte również w pracy M. Makarskiej, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005, s. 102–104 oraz P. Petasza, *Przemiany karnoprawnej ochrony wolności sumienia i wyznania w Polsce*, Gdańsk 2020, s. 179, 344–347.

41 Wyrok SN z 29.5.1935 r. (I K. 387/35).

42 M. Budyn-Kulik, 4.2.3.7. Złośliwość (w): *Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa*, LEX 2015.

43 Autorka pisze: „penalizacji podlegają tylko te zachowania, których wyłącznym (lub co najmniej głównym) motywem było przeszkodzenie aktowi religijnemu. Nie popełnia zatem przestępstwa z art. 195 ktoś, kto swoim zachowaniem przeszkadza aktowi religijnemu, nawet w pełni świadomie, jeżeli tylko przeszkadzanie nie jest motywem tego zachowania” (N. Kłaczyńska, *Art. 195...*, teza 13). Nie jest możliwa realizacja znamienia czynnościowego bez świadomości i woli jego realizacji. Jednak nawet przeszkadzanie ze świadomością i wolą nie jest karalne, ponieważ wymagana jest dodatkowo złośliwość zachowania.

bez odpowiedniego nastawienia psychicznego nie pociąga za sobą popełnienia omawianego czynu zabronionego⁴⁴.

Ponieważ odróżnienie niekaralnego, jedynie umyślnego przeszkadzania od zachowania w zamiarze bezpośrednim ze złośliwości może nastręczać trudności, można posiłkować się elementami takimi, jak uporczywość, nieustępliwość zachowania sprawcy, jeśli występują w konkretnym stanie faktycznym, choć nie można wymagać ich wystąpienia jako dowodu złośliwości. Już jednak brak wskazania racjonalnej przyczyny zachowania sprawcy nie jest wystarczający dla automatycznego przyjęcia, że jego zachowanie motywowane było złośliwością, ponieważ zachowanie bez powodu czy z błahego powodu nie sięga miary silnie nacechowanego negatywnie zachowania ze złośliwości.

Sposób rozumowania Sądu Najwyższego, który prowadzi do rozmycia znaczenia znamienia „złośliwości” w zachowaniu sprawcy, nie prowadzi jednak do potwierdzenia realizacji znamion w badanym stanie faktycznym. Jeśli nawet chce Sąd Najwyższy widzieć złośliwość w zachowaniu „dla zabawy” czy „bez dostatecznych racji dla podejmowanych działań”, to działanie oskarżonego nawet tak szeroko rozumianej złośliwości nie wypełniało. Celem jego zachowania było wyrażenie sprzeciwu wobec wyroku TK ograniczającego legalność przerwania ciąży, dokonane w siedzibie ważnego uczestnika publicznego dyskursu nad kwestią aborcji, w obecności jego członkiń i członków.

W tym miejscu przejść zatem należy do drugiego aspektu – konstytucyjnego, prawnomiędzynarodowego, oddziałującego na wykładnię art. 195 § 1 k.k.

IV. KWESTIE KONSTYTUCYJNE I PRAWNOMIĘDZYNARODOWE

Sąd Najwyższy pomija całkowicie kwestię korzystania przez oskarżonego z wolności wypowiedzi. Starannie wylicza prawnomiędzynarodowe i konstytucyjne podstawy ochrony wolności wyznania, by nie przejść na gruncie Konstytucji⁴⁵ do artykułu kolejnego: 54. Niezgodny z powszechnie przyjmowaną wykładnią art. 54 Konstytucji jest również sposób pojmowania przez Sąd Najwyższy wolności wypowiedziania się w przestrzeni publicznej. Sąd Najwyższy zakłada, że odnośnie do kwestii dyskusyjnych, polemiczny przekaz może być kierowany jedynie do osób, o których wiadomo, że prezentują określone poglądy, dodatkowo zaś wyrażą zgodę na przedstawienie im owego polemicznego stanowiska. Poucza Sąd: „z materiału tego [dowodowego], (...) nie wynikało bowiem, by księża sprawujący posługę w Kościele pw. św. (...) w T., a nade wszystko wierni tej parafii, publicznie wypowiadali się na temat wyroku Trybunału Konstytucyjnego, prezentując zadowolenie z jego treści”, „na jakiej podstawie założył,

44 M. Filar (w:) *Kodeks...*, s. 590; M. Bojarski (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, Warszawa 2020, s. 648; A. Błachnio, *Art. 195...*, teza 3.

45 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. nr 78 poz. 483 ze sprost. i zm.), dalej: Konstytucja RP.

że na ww. mszy świętej znajdują się osoby ów wyrok popierające, do których, kosztem ich prawa do niezakłóconego uczestnictwa w akcie religijnym, należy kierować przesłanie wynikające z treści wskazanych wyżej transparentów”.

Prawem człowieka zagwarantowanym przez Konstytucję RP (art. 54) i umowy międzynarodowe (zob. zwłaszcza art. 10 Konwencji⁴⁶) jest także wolność wypowiedzi. Jednym z jej przejawów jest prawo do przekazywania informacji innym osobom. Realizacja tego prawa nie jest zależna od tego, czy odbiorca życzy sobie odebrać przekaz, czy sobie tego nie życzy. Od czasu wyroku ETPC w sprawie Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu⁴⁷ wiadomo, że swoboda wypowiedzi „odnosi się nie tylko do informacji i idei, odbieranych przychylnie lub postrzeganych jako nieszkodliwe lub obojętne, ale także do takich, które obrażają, szokują lub niepokoją państwo bądź jakąkolwiek grupę społeczeństwa. Takie są wymagania pluralizmu, tolerancji i otwartości, bez których nie istnieje demokratyczne społeczeństwo”. Kwestia aborcji stanowi jeden z najżywiej dyskutowanych tematów w społeczeństwie polskim. Należy zatem do grupy spraw powszechnego zainteresowania, nad którą dyskusja toczy się publicznie. W orzecznictwie strasburskim stosowana jest hierarchizacja poziomów ochrony udzielanych wolności wypowiedzi, najwyżej klasyfikowana jest wypowiedź polityczna (czy też dotycząca właśnie spraw budzących zainteresowanie opinii publicznej), następnie wypowiedź artystyczna, a na koniec zaś komercyjna. Należy przypomnieć stanowisko ETPC, zgodnie z którym „jakikolwiek środek ingerujący w wolność zgromadzeń czy wyrażania opinii poza przypadkami nawoływania do przemocy czy odrzucenia demokratycznych zasad – niezależnie od tego, jak szokujące czy nieakceptowalne poglądy, czy użyte słowa mogą się jawić władzom – wyrządza krzywdę demokracji, a nawet jej zagraża”⁴⁸. Z instrumentów karnych sądy krajowe powinny korzystać jako ze środków *ultima ratio*⁴⁹. W przypadku głosu w dyskursie publicznym w sprawie ważnej społecznie standard ochrony wolności wypowiedzi jest wyższy, zaś margines swobody ingerencji państwa niezwykle wąski⁵⁰. Co istotne, ochrona z art. 10 Konwencji rozciąga się nie tylko na treść wyrażanych idei i informacji, ale również na formę, w jakiej są przekazywane. Wypowiedź oskarżonego podlega zatem szczególnej ochronie konwencyjnej i konstytucyjnej, zaś zastosowanie przepisu karnego w reakcji

46 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. nr 61 poz. 284 z uzup. i zm.), dalej: Konwencja.

47 Wyrok ETPC z 7.12.1976 r., skarga nr 5493/72, Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, pkt 49.

48 Wyrok ETPC z 23.10.2008 r., skarga nr 10877/04, Sergey Kuznetsov przeciwko Rosji, pkt 45.

49 Wyrok ETPC z 15.03.2011 r., skarga nr 2034/07, Otega Mondragon przeciwko Hiszpanii, pkt 59.

50 Por. wyrok ETPC z 21.10.2014 r., skarga nr 9540/07, Murat Vural przeciwko Turcji, pkt 52; wyrok ETPC z 15.10.2015 r., skarga nr 27510/08, Perincek przeciwko Szwajcarii (GC), pkt 230; wyrok ETPC z 6.04.2021 r., skarga nr 10783/14, Handzhiyski przeciwko Bułgarii, pkt 50, 52; wyczerpująco A. Wiśniewski, *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Gdańsk 2008, w kontekście art. 10 Konwencji s. 199–243; I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 805–810; L. Garlicki (w:) *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, t. 1, s. 603, 627–628.

na skorzystanie z wolności wypowiedzi musi być „konieczne, niezbędne” (*necessary*), a nie jedynie „użyteczne, rozsądne czy pożądane” (*useful, reasonable or desirable*), odzwierciedlając istnienie naglącej potrzeby społecznej w tym zakresie⁵¹. W orzecznictwie ETPC odnaleźć można zresztą również liczne judykaty dotyczące ściśle ram debaty w przestrzeni publicznej nad kwestią aborcji: postanowienie w sprawie Van Den Dungen v. Holandia⁵², wyrok w sprawie Hoffer i Annen v. Niemcy⁵³ czy cztery wyroki w sprawach Annen v. Niemcy⁵⁴.

Kompetencją sądów pozostaje ocena, czy zachowanie oskarżonego stanowiło przestępstwo z art. 195 § 1 k.k.⁵⁵ Ten typ rodzajowy chroni, według współczesnej wykładni, aspekt wolności wyznania obejmujący prawo do uzewnętrzniania publicznie, indywidualnie lub z innymi, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach i praktykowanie⁵⁶. W omawianym stanie faktycznym wolność wyznania wchodzi w kolizję z wolnością wypowiedzi, co wymaga ich zbalansowania w celu stwierdzenia naruszenia normy sankcjonowanej bądź braku takiego naruszenia. Nie można jednak pomijać tego konfliktu milczeniem, jak uczynił Sąd Najwyższy. Dla przeprowadzenia linii rozgraniczającej wspomniane wolności można natomiast posiłkować się wytycznymi sformułowanymi odnośnie do wykładni art. 196 k.k. na gruncie sprawy Rabczewska przeciwko Polsce⁵⁷. Spośród nich w omawianym kontekście należy zwrócić uwagę na konieczność powrotu do źródeł wykładni art. 54 Konstytucji oraz art. 10 Konwencji i stosowanie w praktyce ścisania i wymiaru sprawiedliwości pierwszej i pierwotnej zasady pojmowania sensu wolności wypowiedzi, jako odnoszącej się nie tylko do informacji i idei, odbieranych przychylnie lub postrzeganych jako nieszkodliwe lub obojętne, ale także do takich, które obrażają, szokują lub niepokoją jakąkolwiek grupę społeczeństwa, niezależnie od jej reakcji. Jako granicę wolności wypowiedzi należy zatem przyjąć zobiektywizowany wzorzec znamion mowy nienawiści⁵⁸.

51 Wyrok ETPC z 6.04.2021 r., skarga nr 10783/14, pkt 49.

52 Postanowienie ETPC z 22.02.1995 r., skarga nr 22838/93, Van Den Dungen przeciwko Holandii.

53 Wyrok ETPC z 13.01.2011 r., skargi nr 397/07 i 2322/07, Hoffer i Annen przeciwko Niemcom.

54 Wyroki ETPC z 20.09.2018 r., Annen v. Niemcy: skarga nr 3682/10; skarga nr 3687/10; skarga nr 9765/10; skarga nr 70693/11.

55 Por również J. Kulesza, *Glosa łączna do postanowień Sądu Najwyższego z dnia 27 października 2023 r., V KK 432/22 oraz z dnia 1 sierpnia 2024 r., V KK 121/24, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2025 (w druku).*

56 J. Kulesza (w:) *Kodeks...*, s. 484.

57 J. Kulesza, M. Mrowicki, *Obraza uczuć religijnych a wolność wypowiedzi – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 września 2022 r., 8257/13, Rabczewska przeciwko Polsce*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2023/2, s. 44-49.

58 Na temat wzorca mowy nienawiści por. J. Kulesza, *Konstytucyjne i prawnokarne aspekty homofobicznej i transfobicznej mowy nienawiści*, „Przegląd Konstytucyjny” 2024/3, s. 91-106, wraz z odesłaniami; por. również wyrok ETPC z 16.07.2009 r., 15615/07, Féret v. Belgia, HUDOC.

V. STANDARD SN W STOSUNKU DO DZIAŁALNOŚCI *PRO-LIFE*

Nie ulega wątpliwości, że przekaz oskarżonego został skierowany do instytucji bezpośrednio zaangażowanej w dyskusję nad kwestią aborcji oraz do członkiń i członków tej instytucji. Należy podkreślić, że w stosunku do aktywności działaczy *pro-life* Sąd Najwyższy nie formułuje wymogu, by ich przekaz kierowany był jedynie do osób, o których wiedzą, że osoby te popierają prawo do aborcji. Akceptuje Sąd Najwyższy ich brak odpowiedzialności wykroczeniowej (z art. 51 § 1, 140, 141 k.w.⁵⁹), mimo że narzucają odbiór nawet wielkoformatowych zdjęć zakrwawionych, porozrywanych ludzkich płodów każdej osobie, która się na nie natknie w przestrzeni publicznej⁶⁰. Broni również ich prawa do wolności wypowiedzi, które nagle dostrzega. Jako rażące jawi się, że w osobie jednego z sędziów skład w głosowanej sprawie oraz wyroku z 22.10.2021 r. pokrywają się, zaś w wyroku tym Sąd Najwyższy uzasadnił brak odpowiedzialności karnej działacza *pro-life* w sposób następujący: „Tak stosunkowo wąska interpretacja komentowanych pojęć znajduje silne wsparcie w regułach wykładni systemowej, według której ustalenie znaczenia przepisu winno odbywać się w sposób zgodny z zasadami konstytucyjnymi i normami ratyfikowanego prawa europejskiego, pomiędzy którymi nie występują sprzeczności. Na czoło wysuwa się tu art. 54 ust. 1 Konstytucji, który zapewnia każdemu wolność wyrażania swoich poglądów i rozpowszechniania informacji. Źródłem tej wolności jest przyrodzona i niezbywalna godność człowieka (art. 30 Konstytucji). Rzecz jasna, korzystanie z konstytucyjnych wolności i praw ma swoje ograniczenia, które jednak nie mogą naruszać ich istoty (art. 31 ust. 3 zd. 2 Konstytucji). W perspektywie tych wartości, jak i bliźniaczych regulacji przewidzianych w art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, jawiła się konieczność ścieśniającej interpretacji art. 51 § 1 k.w. w analizowanym zakresie. Zaprezentowane stanowisko koresponduje z powszechnie aprobowanymi zasadami sprawiedliwości i słuszności. Prowadzi wszak do konsekwencji najbardziej korzystnych z punktu widzenia rudymen tarnej przeciw zasady wolności w szerokim tego słowa znaczeniu”.

W uzasadnieniu jednego z wyroków uniewinniających działaczy *pro-life*, z 6.12.2022 r., stwierdzono nawet, że debata publiczna w sprawach tego rodzaju jak aborcja bywa bardzo ostra, zaś jej uczestnicy mogą posługiwać się przesadą, a nawet prowokacją. Zamiast podsumowania można przytoczyć Sądowi Najwyższemu cytat z tego właśnie jego judykatu: „powinien był [sąd] w swoim uzasadnieniu dać wyraz

⁵⁹ Ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2023 r. poz. 2119 ze zm.).

⁶⁰ Por. wyroki SN: z 22.10.2021 r., IV KK 247/21, z 30.06.2022 r., II KK 116/22, z 6.12.2022 r., V KK 483/21. Pomijam wyroki wydane w sprawach V KK 690/21, I KK 419/22 i V KK 484/21, ponieważ w składzie Sądu brali udział sędziowie, którzy zostali powołani do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego SN na wniosek KRS ukształtowanej w trybie określonym przepisami ustawy z 8.12.2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2018 r. poz. 3, zob. uchwałę składu połączonych Izb: Cywilnej, Karnej oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 23.01.2020 r., BSA I-45110-1/20 oraz uchwałę składu siedmiu sędziów SN z 2.06.2022 r., I KZP 2/22, OSNK 2022, z. 6, poz. 22).

uwzględnienia w swoich rozważaniach tego, iż zachowanie skarżącego stanowiło głos w debacie publicznej. Waga tematyki usprawiedliwia sięgnięcie po środki wyrazu, które mogą innych niepokoić, budzić emocje. Powtórzyć można, że takie są wymagania otwartości i tolerancji stanowiących fundament demokratycznego społeczeństwa. (...) Stanowi to element debaty publicznej w demokratycznym społeczeństwie, a prawo karne nie może być traktowane jako sposób odpowiedzi na wszystko, co sprawia niektórym przykrość, czy ich niepokoi⁶¹.

Na zakończenie zauważyć można, że w doktrynie posłużono się „antyklerykalnym protestem” jako przykładem realizacji znamion typu z art. 195 k.k., wskazując jednak, że chodzić by musiało o zachowanie „celowo głośnie”⁶². Jednocześnie współsprawcy zdarzenia ocenianego w głosowanej sprawie została w odrębnym procesie od zarzutu prawomocnie uwolniona⁶³.

dr hab. Jan Kulesza, prof. UŁ

doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, Katedra Prawa Karnego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki

doctor habilitated of law, professor of the University of Łódź, Department of Criminal Law, Faculty of Law and Administration, University of Łódź

ORCID: 0000-0002-0574-9120

61 Wyrok SN z 6.12.2022 r., V KK 483/21.

62 D. Bek (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki*, red. T. Dukiet-Nagórska, O. Sitarz, Warszawa 2021, s. 559.

63 Postanowienie SN z 1.08.2024 r., V KK 121/24, LEX nr 3744720, wcześniej postanowienie SR w Toruniu z 3.03.2023 r., VIII K 1238/22, LEX nr 3786983; szerzej J. Kulesza, *Głos w debacie nad aborcją jako złośliwe przeszkadzanie aktowi religijnemu. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 1 sierpnia 2024 r.*, V KK 121/241, „Przegląd Sądowy” 2025 (w druku)

ABSTRACT

Keywords: *freedom of expression, abortion, insult to religious feelings, malicious disruption, pro-life activities*

A voice in the abortion debate as malicious obstruction of a religious worship. Commentary on the decision of the Supreme Court of October 27, 2023, V KK 432/22

In the case in which the decision was issued, the defendant, acting at the time of the Holy Mass and during the homily, exhibited to the faithful congregated and to the clergy present at the church a placard with inscriptions articulating dissent with the judgment of the Constitutional Tribunal which curtailed the legality of abortion procedures. In the commented decision, the Supreme Court annulled the judgments of the lower courts that had deemed Articles 195 and 196 of the Penal Code inapplicable, thereby remanding the case for further examination. The Supreme Court justices criticised the lower courts for their failure to conduct a comprehensive analysis of the malicious conduct inherent in the offence of disrupting a public service of religious worship. However, the Court ought to have construed these provisions restrictively, rather than expansively. Furthermore, the Court failed to address the defendant's exercise of freedom of expression on an issue of societal concern, namely abortion. Such expressions warrant heightened safeguarding, thereby permitting minimal scope for state intervention.

Bibliografia

1. **Andrejew Igor** (w:) *Kodeks karny z komentarzem*, red. I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, Warszawa 1973
2. **Bafia Jerzy** (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, Warszawa 1977
3. **Bek Dominika** (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki*, red. T. Dukiet-Nagórska, O. Sitarz, Warszawa 2021
4. **Błachnio Adam**, Art. 195 (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, LEX 2024
5. **Bojarski Marek** (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, Warszawa 2020
6. **Budyn-Kulik Magdalena**, 4.2.3.7. *Złośliwość* (w:) *Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa*, LEX 2015

7. **Chybiński Olgierd** (w:) *Prawo karne. Część szczególna*, red. O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, Wrocław–Warszawa 1980
8. **Dębski Ryszard** (w:) *Prawo karne w zarysie. Część szczególna*, red. J. Waszczyński, Łódź 1981
9. **Filar Marian** (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2004
10. **Gajdus Danuta** (w:) *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986
11. **Gardocki Lech**, *Prawo karne*, Warszawa 2021
12. **Garlicki Leszek** (w:) *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, t. 1
13. **Góral Roman**, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2005
14. **Góral Roman**, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1996
15. **Gutekunst Włodzimierz** (w:) *Prawo karne. Część szczególna*, red. O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, Wrocław–Warszawa 1980
16. **Hypś Sławomir** (w:) *Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2020
17. **Hypś Sławomir**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Legalis 2024
18. **Janyga Wojciech**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2013, t. 1
19. **Kamiński Ireneusz Cezary**, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010
20. **Kłaczynska Natalia**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, LEX 2014
21. **Kozłowska-Kalisz Patrycja**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX 2025
22. **Kozłowska-Kalisz Patrycja, Kucharska-Derwisz Marzena**, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania (w:) Prawnokarne aspekty wolności*, red. M. Mozgawa, Kraków 2006
23. **Kulesza Jan**, *Konstytucyjne i prawnokarne aspekty homofobicznej i transfobicznej mowy nienawiści*, „Przegląd Konstytucyjny” 2024/3
24. **Kulesza Jan, Mrowicki Marcin**, *Obraza uczuć religijnych a wolność wypowiedzi – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 września 2022 r., 8257/13, Rabczewska przeciwko Polsce*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2023/2
25. **Kulesza Jan**, *Głos w debacie nad aborcją jako złośliwe przeszkadzanie aktowi religijnemu. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 1 sierpnia 2024 r., V KK 121/241*, „Przegląd Sądowy” 2025 (w druku)
26. **Kulesza Jan**, *Glosa łączna do postanowień Sądu Najwyższego z dnia 27 października 2023 r., V KK 432/22 oraz z dnia 1 sierpnia 2024 r., V KK 121/24*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2025 (w druku)
27. **Kulesza Jan** (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Kulesza, Warszawa 2025

28. **Lelental Stefan** (w:) *System Prawa Karnego*, t. 4, cz. 2, *O przestępstwach w szczególności*, red. I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, Ossolineum 1985
29. **Lelental Stefan, Popławski Henryk** (w:) *Prawo karne. Część szczególna II*, red. O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, Gdańsk 1977
30. **Lipiński Konrad**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, LEX 2021
31. **Makarewicz Juliusz**, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938
32. **Makarska Małgorzata**, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005
33. **Paprzycki Rafał**, *Prawna ochrona wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2015
34. **Peiper Leon**, *Komentarz do Kodeksu karnego, Prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy*, Kraków 1936
35. **Petasz Paweł**, *Przemiany karnoprawnej ochrony wolności sumienia i wyznania w Polsce*, Gdańsk 2020
36. **Petasz Paweł**, *Wolność religijna w Polsce i jej karnoprawna ochrona na gruncie art. 195 Kodeksu karnego z 1997 roku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005/1
37. **Piórkowska-Flieger Joanna**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, LEX 2016
38. **Sobczak Jacek**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2024
39. **Sroka Tomasz**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Kodeks karny. Część szczególna, t. 1, Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2023
40. **Stefański Ryszard Andrzej**, *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa 2009
41. **Stefański Ryszard Andrzej**, *Przestępstwo złośliwego przeszkadzania wykonywaniu aktu religijnego (art. 195 § 1 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2005/2
42. **Śliwowski Jerzy**, *Prawo karne*, Warszawa 1975
43. **Warylewski Jarosław** (w:) *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016
44. **Wiśniewski Adam**, *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Gdańsk 2008
45. **Wojciechowska Janina**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Część szczególna, t. 1, Komentarz do artykułów 117–221*, red. A. Wąsek, Legalis 2010
46. **Wojciechowski Janusz**, *Kodeks karny z krótkim komentarzem praktycznym*, Skierniewice 1992
47. **Wojciechowski Janusz**, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2002
48. **Wróbel Włodzimierz**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Część szczególna, t. 2, cz. 1, Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, LEX 2017
49. **Zgoliński Igor**, *Art. 195 (w:) Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, LEX 2023